

УДК: 2-744:364.632-055.2"652"

УДК: 348:364.632-055.2"652"

РЕЦЕНЗИРАНО: 22.04.2021, 03.05.2021

Епископот како арбитер во некои случаи со насилство врз жените во доцната антика

Даниела Тошева

МСУ „Гаврило Романович-Державин“,
Свети Николе – Битола

toshevadaniela@gmail.com
daniela.tosheva@msu.edu.mk

АПСТРАКТ

Во времето на доминатот се озаконува практиката епископот да биде судија арбитер во приватните спорови, не само меѓу црковните лица и монасите туку и меѓу цивилното население. Оваа практика е очигледна во голем број папируси од IV век и наваму, кои претставуваат документи од областа на приватното право, но исто така е регистрирана и во правната теорија, почнувајќи од времето на Константин I сè до Јустинијан I. Имено, христијанската религија во голема мера ја менува правната практика, која се однесува не само на процесното право туку и на начинот на составување документи. И покрај популарноста на епископот како арбитер, забележливо е дека случаите со насилство не се бројни пред епископските судови во споредба со граѓанските. Задача на овој труд е да покаже зошто токму овие случаи се реткост во епископската аудиенција, преку илустрирање на институцијата арбитер и арбитража во антиката и анализирање на конкретните случаи во кои оштетените страни се жени што се обраќаат на епископот арбитер.

*Клучни зборови: арбитер, арбитража, епископ, насилство
врз жените, родови студии, правни папируси,
Константин I, Новели, Кодексот на Теодосиј,
Јустинијан.*

Многубројни се папирусите од антиката во кои е документирано физичко насилство врз различни категории полнолетни граѓани. Но врз основа на тие податоци не може да се добие реален број, бидејќи не се пријавувале сите насилства, особено ако се работи за насилство меѓу луѓе со различен статус¹. Тоа се пред сè официјални барања составени во прво лице (хирографи), регистрирани кај професионален нотар и упатени до државни службеници како архидикаст, стратег, хегемон или слично, или записници од судски рочишта.

Предмет на истражување во овој труд е токму насилството регистрирано во папирусите, но адресатот не е државен службеник, туку епископот. Иако од IV век наваму се гледа тенденција приватните спорови да се решаваат пред епископскиот суд, случаите со насилство во овие судови се поскоро исклучок од општото правило, за разлика од државните судови во истиот период. Документите во кои е забележано ова истапување се два: 1) Првиот документ SB IV 7449² претставува барање, кое датира од втората половина на V век, во кое една жена бара правда кај епископот Теодор од Оксирих. Нејзиниот случај е интересен за разгледување, бидејќи таа се обраќа на лице што е *arbiter ex officio*, а другата страна не се согласила да оди на арбитража, или барем нема докази што ќе го покажат спротивното. 2) Другиот папирус P. Oxy. VI. 903³ е датиран во IV век и претставува неадресирана изјава на една жена врз која е вршено насилство, која спомнува претходно решавање спор меѓу неа и нејзиниот сопруг пред епископ арбитер. Бидејќи не се

¹ За овој тип насилства види повеќе Bagnall (1989).

² *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, herausgegeben im Auftrage der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg*, ed. Friedrich Preisigke et al., K. J. Trübner, Strassburg, 1915–.

³ *The Oxyrhynchus papyri*, Bernard P., Grenfell, Arthur S., Hunt et al. (eds.), Egypt Exploration Fund, London, 1898–.

забележани вакви барања од страна на мажи жртви на насилство, во насловот на овој труд стои синтагмата „насилство врз жените“. Тоа е всушност задачата на овој труд, да објасни зошто овие два случаи, во кои се инволвирани жени, се решаваат пред епископската аудиенција, односно зошто се тие исклучоци во алтернативното решавање спорови. За да се дојде до одговорот, нужно е да се знае што претставува институцијата арбитер и арбитража во антиката.

1. Арбитражата во антиката

Современото право под поимот арбитража и арбитер подразбира тело од недржавен карактер, кое е составено од едно или повеќе лица (арбитри), за чиј избор се договориле, т.е. се согласиле, страните што се спогодуваат. Се подразбира дека спогодувачите му доделиле на арбитерот право за мериторна одлука во спорот, а законот таа одлука ја смета за правосилна. Арбитражата, заедно со директните преговори и медијацијата, е главен начин за алтернативно решавање спорови (АРС) надвор од судската пракса; но тие не се изум на современото право, туку продолжение, можеби не така праволиниско, на една повеќемилениумска традиција. Имено, арбитражата била вообичаена пракса, која се спроведувала во сите периоди во антиката, како и во Византија⁴.

1. 1. Алтернативно решавање спорови во антиката

Во *Законот на дванаесет таблици* (449 г. пр. н. е.) се прави разлика меѓу *iudex* и *arbiter* (II, 2): првиот е *qui ius dicit* („тој што изрекува право“), но во овој период од римската историја тоа е приватен судија, а не магистрат со судски компетенции, кој во двопартитната граѓанска постапка⁵ е тој што ја следи процедурата (зададената

⁴ Во областа на папирологијата владеењето на Диоклетијан, или доминатот, го означува преминот од Римски во Византиски Египет.

⁵ Станува збор за две постапки на тужење: легисакциска постапка (*legis actio* = „тужба што се темели на форма пропишана од законот“), која била главен начин на спроведување *ius* во архајскиот период и припаѓа на строгото право, како и формуларна постапка, која произлегува од хонорарното право. Обете постапки се двопартитни, се одвивале во две фази:

формула) од преторот, или од понтификот, и изрекува пресуда (*iudicare*); вториот е исто така приватно лице, но не е обврзан со формулата зададена од преторот (понтификот), бидејќи овој вид судење е надвор од формуларниот начин на досудување спор и за чие назначување се согласиле двете страни во спорот, т.е. направиле *compromissum* („заедничко ветување“ дека ќе ја почитуваат изреката). Во таков случај се работи за *arbiter ex compromisso*⁶, којшто претставува пример за овој механизам на решавање спорови во вековите што следуваат, вообичаено во приватните спорови⁷. Имено, се работи за независно судење, чија одлука е правосилна. Ова не е римска иновација, туку начин на решавање спорови прифатен ширум Медитеранот, особено кога се работи за спор од областа на приватното право⁸ или спорови *inter gentes*.

Колку повеќе се развивала оваа практика за решавање спорови, толку повеќе таа станувала зависна од државните институции и

1. *In iure* – се оди кај понтификот, подоцна кај преторот, кој одредува дали обвинителот/тужителот, треба да подигне *legis actio* и во која форма.

2. *Apud iudicem* – приватен судија определен од понтификот или магистратот ги разгледува доказите и одлучува за случајот врз основа на формулата што ја пропишал понтификот или магистратот.

⁶ Римското право познава и *arbiter datus* (*delegatus, pedaneus*), а тоа е лице назначено од магистратот како *expertus* (опитен, вешт) да го испита случајот што е на граѓанско судење или случајот што претставува меѓународен спор (*inter gentes*).

⁷ Задолженијата на арбитерот биле утврдени во договорот на странките што имале спор. Сепак, арбитерот имал поголема слобода од судијата *iudex*, затоа што вториот бил обврзан од формула во формуларната постапка. Назначувањето арбитер е вонсудски договор, кој подоцна бил заштитен од преторот (магистратот со судски надлежности), којшто со керцивни мерки го принудувал арбитерот да ги изврши должностите што му ги доделе странките во спорот.

⁸ Во рамките на хеленската цивилизација, најрано кај Хомер и Хесиод се спомнуваат судења надвор од судот, на кои судијата (*κρίτης*) е одбран со заедничко одобрување на двете страни. Се разбира, самиот назив *арбитер* се појавува многу подоцна во латинската терминологија.

органи, кои станале еден вид посредници *ex officio*⁹. Но колку често се применувала оваа постапка за време на римската република, не може да се знае со сигурност, бидејќи недостасуваат примарни извори од пракса. Затоа, пак, за време на империјата доказите од пракса се бројни, бидејќи почнува да се применува една поинаква машинерија за регистрирање на правната практика, а тоа е нотарскиот систем на архивирање. Оваа практика е преземена од Египет, каде што има долга традиција на употреба на папирусот во државната администрација, но и во приватната кореспонденција, каде што системот за архивирање документи од областа на јавното и на приватното право бил усовршен уште пред да стане римска провинција. Правните папируси и правната теорија покажуваат дека имало три начина на решавање спорови надвор од судот во доцната римска империја:

Преговарање (*συγχώρησις*) – кога двете страни сами го решаваат спорот без интервенција на трета страна, надвор од судот, притоа ги запишуваат условите за договор во посебен документ заверен кај нотар¹⁰.

Медијација (*διάλυσις*) – кога посредува трето лице, медијатор, кое нема овластување да ги принуди страните што спорат да се согласат на неговата одлука¹¹.

Арбитража (понекогаш се користи латинскиот термин *arbitrium*, а арбитерот се среќава како *δαιτητής, μεσίτης, (δικαστής)*

⁹ Како на пример, Римскиот сенат, кој, откако ќе ги слушнел странките, праќал комисија од декемвири или *arbiter datus* на местото за да ја испита работата, т.е. да направи *аутопсија* (испитување на самото место). Одлуката од арбитерот потоа јавно се истакнувала, што значи била законска, но исто така имал право на егзекуција.

¹⁰ Најголем дел од приватните договори на папируси се токму преговори.

¹¹ Папирусот под број 55 од *Princeton Collection of Papyri*, датиран во V век н. е., е насловен *διάλυσις* и прикажува медијација во која епископот е една од засегнатите страни во спорот со цел да избегне граѓански процес. Сличен таков документ е *BGU I.317* од 580 г. н. е., насловен исто така *διάλυσις*, во кој се инволвирани цивилни лица, но не е толку зачуван како првиот.

κομπρομισσάριος и (δικαστῆς) αἰρετός)¹² – кога има трето лице, кое има овластување со самиот факт што двете спорни страни се согласиле да им пресуди во спорот.

Улогата на медијатори главно ја имале монасите, зашто како духовни татковци тие имале голем авторитет меѓу христијанското население. Меѓутоа, тие не биле одбрани преку некаков законски акт, туку по личен избор на лицата во спор. Исто така, иако има бројни документи, претежно официјални писма или барања во кои монахот бара ослободителни или олеснителни околности за некое лице, како на пример, да биде пуштено од приватен затвор, бидејќи има докази дека не е виновно, тој не можел да ги принуди инволвираните страни да го почитуваат неговиот совет. Епископите или некое друго црковно лице, пак, почесто имале улога на арбитри одошто медијатори, што претставува функција загарантирана од законот, и тоа со посебна царска конституција објавена првпат во 318 г. н. е.

1. 2. За епископската јурисдикција

По 300 година н. е. во папирусите значително се намалува бројот на записници од судски спорови, во кои се содржат изјавите на сите инволвирани, вклучително и одлуката на судијата. Типот на документи што содржат записи од рочиштата се нарекува ὑπομνηματισμός, а записничарот се нарекува ὑπομνηματογράφος, кој бил вообичаено лице што држи и друга високодржавничка функција¹³. Оваа промена во судската пракса се должи на едиктот од Милано, донесен во 313 година, со кој се воведува толеранција спрема христијанството. Едиктот се објавува за време на владеењето на Константин I и на Ликиниј; со оваа одлука тие го укинуваат

¹² Нема востановен технички термин за оваа институција, затоа се среќаваат различни зборови за истиот поим. Види повеќе Buchholz (2015).

¹³ На пример, во *P. Thead.* 18, кој датира од 284 г. н. е., поранешниот хипомнематограф е во функција на стратег (воен управник на номата, која е територијална единица во провинцијата Египет), а жената во едно од барањата му се обраќа со двете функции. Исто така, во *P. Oxy.* I 37, што претставува записник од судски процес, стратегот е истовремено и хипомнематограф.

суровото гонење на христијанското население што се интензивира во времето на Диоклетијан¹⁴. Овој чин повлекува еден феномен: населението, особено христијанското, кое претставувало голем дел од империјата, барало решавање на спорите меѓу „браќата“ (ἀδελφοί)¹⁵, т.е. припадниците на христијанската религија, како што е наведено и подолу во *Р. Оху*. VI. 903, само преку епископот или преку некое друго свештено лице, или со посредување (медијација) на некои духовни фигури, како монасите. Оваа практика се озаконила во 318 г. н. е. кога Константин го донесува едиктот за епископите, кој е наведен во *Кодексот на Теодосиј* (1.27.1). Едиктот за епископската аудиенција е особено важен за понатамошната практика на востановување легитимитет на епископските судови, и

¹⁴ Со првиот едикт на Диоклетијан против христијаните, објавен на 23 февруари 303 г. н. е., на христијаните, меѓу другото, им било забрането и да излегуваат на суд, како што известува Лактанциј во *De mortibus persecutorum*:

... propositum est edictum quo cavebatur, ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, ... non de iniuria, non de adulterio, non de rebus ablatiis agere possent.

„беше издаден едикт во кој беше дадено предупредување дека оние луѓе што ја почитуваат оваа религија ќе бидат лишени од секаква државна позиција и статус, ... и дека нема да можат да поднесат тужба ниту за инјурија, ниту за прељуба, ниту за кражба.“

... et ne cui temere ius diceretur, arae in secretariis ac pro tribunali positae, ut litigatores prius sacrificarent atque ita causas suas dicerent, sic ergo ad iudices tamquam ad deos adiretur.

„а за да не се изрекува правда кому било непромислено, олтари беа поставени во советничката соба и пред трибуналите за да можат литигантите да жртвуваат пред да ги изнесат своите случаи, така што на судиите да им се приоѓа како на богови.“

Доказ за оваа практика е *Р. Оху*. 31 2601, папирус што датира од првата деценија на четвртиот век, кој претставува писмо во кое мажот ѝ објаснува на својата сопруга како го избегнал овој суд.

¹⁵ Апостол Павле во својот говор пред Коринѓаните (*Πρὸς Κορινθίους Α* 6:5) препорачува спорите да се решаваат меѓу браќата, односно меѓу припадниците на христијанската религија: οὕτως οὐκ ἔνι ἐν ὑμῖν οὐδεὶς σοφός, ὃς δυνήσεται διακρίναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;

со ова речиси се прогласува монопол на арбитражните судови¹⁶. Константин не воведува нешто ново, туку озаконува веќе постојна пракса, давајќи ѝ легитимитет како еден вид арбитражен суд. Одлуката е издадена како едикт, што, од друга страна, придонесува за создавање голем број документи насловени како *compromissa* (согласност да одат на арбитража) и *διάλυσις* – медијација. Но тука не завршува озаконувањето на епископските судови во времето на Константин, бидејќи на 5 мај 333 година објавува една конституција (*Sirm. I*), зачувана во збирката позната како *Constitutiones Sirmondianae*¹⁷, која се нарекува уште и *Ad Ablabium*, бидејќи е упатена до префектот на Рим Аблабиј. Со овој закон Константин, меѓу другото, налага случајот да може да се донесе пред епископот дури и другата страна да не се согласува (*etiamsi alia pars refragatur*)¹⁸.

Законот на Константин од 318 г. го потврдуваат подоцна императорите Аркадиј и Хонориј, откако христијанството станува државна религија¹⁹. *CJ 4.7* (398 г.) дозволува епископот да биде законски арбитер (како што вели и едиктот на Константин претходно) кога двете страни ќе му се обратат без двоумење (*si qui ex consensu apud sacrae legis antistitem litigare voluerint*). Во *Кодексот на Теодосиј*, за истиот едикт на Аркадиј и на Хонориј се вели, ако двете страни се согласуваат (*inter se consentientes*), тие можат да одат кај епископот, кој ќе најде компромис за нив. За да биде одлуката

¹⁶ Во Земјоделскиот закон (*Νόμος γεωργικός*), кој е дел од постјустинијанското законодавство и веројатно е издаден во VIII век н. е., во три поглавја (7, 37 и 67) се спомнуваат еден вид арбитри, наречени *ἀκροαταί* (буквално „слушатели“) за решавање спорови, кои очигледно не се претставници од црквата, но ниту се судии. Можеби ова значи дека по Јустинијан црквата го губи монополот за решавање арбитражни спорови.

¹⁷ Овие конституции се насловени според *Jacobus Sirmondus* (*Jacques Sirmond*), односно пронаоѓачот на збирката, кој ги објавува во Париз во 1631 г.

¹⁸ Но, оваа конституција денес главно се смета за неавтентична, вметната, бидејќи содржината не одговара на правната историја.

¹⁹ Во 380 година, со едиктот во Солун, христијанството станува државна религија во Римската Империја. Тој е познат уште и според почетните зборови: *Sunctos populos*. Издаден е од императорите Теодосиј I, Гратијан и Валентијан II.

важечка, егзекуцијата ќе биде извршена преку државен службеник (*Per publicum quoque officium, ne sit cassa cognitio, definitio exsecutio tribuatur*). Разликата меѓу арбитерот и епископот во улога на алтернативен судија е тоа што првиот го бираат литигантите, додека епископот не е случајно одбрано трето лице, туку водач на христијанската заедница, кој секако решавал спорови меѓу своите следбеници.

Нешто повеќе од 100 години откако Аркадиј и Хонориј го потврдиле првично донесениот закон на Константин, императорот Јустинијан I (527 – 565 г.) настапува со нови закони во однос на овој проблем, правејќи извесни промени. Во Новела 79 (538 г.) забранува на монасите и на црковните лица да им се суди на државен суд – тоа ексклузивно право го има црквата преку епископот како судија. Смета дека е недостоинствено на светите лица да им се суди во секуларни судови. Бидејќи Јустинијан во Новелите често се обраќа на некој проблем што веќе е препознаен во законот и кој на некој начин бил решен во претходното законодавство, логично е да се помисли дека законите не се почитувале, или дека санкциите не се спроведувале²⁰.

Во Новела 86, издадена во 539 г., набрзо по Новела 79, повторно го третира прашањето за епископските судови, но од друга перспектива. И покрај тоа што и државниот и епископскиот суд се занимавале со приватни спорови и со кривични дела, граѓаните често пати, поради неправедната пресуда, доаѓале во Константинопол и барале правда од императорот, без притоа да бидат упатени од великодостојниците во провинцијата. За да го задуши тој метеж, Јустинијан создава процедура: граѓанинот што е во спор со друго лице треба прво да си го реши проблемот кај државниот судија; ако е незадоволен од пресудата, не може да оди кај епископот, но кај управникот на провинцијата, кој ќе се обиде да го реши проблемот (*πρότερον προσιέναι τῷ λαμπροτάτῳ τῆς ἐπαρχίας ἄρχοντι*); доколку управникот на провинцијата не успее да го реши спорот, тогаш го упатува кај епископот (*τότε κελύομεν αὐτὸν προσελεθεῖν τῷ κατὰ*

²⁰ Таков е проблемот и со забраната на инцестуозните т.н. безбожни бракови, кои Јустинијан ги третира во 4 новели, а пред него се издадени повеќе царски конституции за да се реши истиот проблем.

τὸν τόπον ὀσιωτάτῳ ἐπισκόπῳ), а во екстреман случај епископот и државниот судија во истата провинција го решаваат случајот заедно, или му пишуваат писмо на онеправданиот со кое му дозволуваат да ја бара правдата на повисоко ниво. Она што е акцент на целата Новела е да не се напушта провинцијата за да се решаваат спорови, но точно да се следи процедурата што е дадена. Јасно е дека граѓаните прво се охрабруваат да го решат спорот на државен суд – епископскиот е алтернативно решение. Ова е новина во однос на претходното законодавство, затоа што епископскиот суд не може да биде првиот избор на граѓаните, но само во случај кога не се задоволни со одлуката на граѓанскиот суд.

2. Насилство врз жените

Од папирусите во кои е евидентирано насилство врз жените може да се заклучи дека насилникот често пати е сопругот, ако се работи за мажена жена, но ако се работи за вдовица, тогаш насилникот е лице со кое има некаква економска трансакција. И во двата случаи имаат право да го пријават насилството до службените лица и да очекуваат заштита и отштета, со тоа што мажените жени, ако склучиле заверен брак, во самиот брачен договор го имаат регулирано и прашањето за насилство. Мажените жени и девојките во домот на таткото на семејството се заштитени од надворешни насилници, бидејќи тие не се впуштаат самостојно во економски трансакции. Но доколку надворешно лице ја нападне заштитената жена, тогаш барањето за апсење или тужба не го поднесува жртвата, туку нејзиниот застапник (κύριος), кој се смета себеси за оштетен. Има две причини зошто се земени предвид случаи со насилство врз жени: затоа што во алтернативните спорови не се среќаваат случаи со физичко насилство врз мажи, што, од своја страна, е индикативно за природата на епископските судови, и затоа што овие случаи што се дадени подолу претставуваат насилство сторено врз жената од страна на маж: едниот врши семејно насилство, а другиот ја злоупотребува својата положба; случаите од државните судови во кои се регистрирани насилства врз мажи се сторени најчесто од друг маж или мажи, со ист статус поскоро одошто со понизок. Случаи во кои жени напаѓаат жени се пријавени од мажите на оштетените

жени, а во овие случаи што следуваат жените сами го пријавуваат насилството.

2. 1. Обвинение против сопругот (Р. Оху. VI. 903, IV век н. е., Оксирих)

Во IV век на еден папирус од Оксирих (Р. Оху. VI. 903) една жена, чие име не е регистрирано, пишува сведоштво за насилната природа на својот маж. Не може да се дознае дали и таа била физички нападната, или само членовите на домаќинството. Во секој случај таа сведочи за насилната природа на нејзиниот сопруг врз членовите на нивното семејство, но и за бројните навреди и закани што ѝ ги упатувал нејзе. Оваа изјава, пак, не е адресирана никому, ниту е напишана од професионален писар, но веројатно од оштетената жена. Првите објавувачи на папирусот, Гренфел и Хант, сметаат дека се работи за афидавит (Grenfell, Hunt 1908, 239). Како и да е, барањето е составено како хирограф, во прво лице, што претставува вообичаен облик на пишување документ во византиските папируси. Таа наведува (15–16) дека, и покрај тоа што нејзиниот сопруг дал заклетва пред епископите и неговите браќа (христијани) дека нема да ѝ ги крие повеќе клучевите од домот (καὶ ὡμοσεν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ | ὅτι ἀπεντεῦθεν οὐ μὴ κρύψω αὐτῇ πάσας μου τὰς κλεῖς καὶ ἐπέχω), тој сепак го прави тоа. Ова е веројатно референца кон епископско решавање на спор, а во овој случај меѓу брачни партнери. Тоа значи дека двајцата се согласиле да отидат пред епископот и членовите на тој арбитражиум. Очигледно се работи за христијани, не само зашто се обраќаат на епископите за решавање на спор, туку има и друга референца, а тоа е дека оди в црква во сабота, а сопругот почнал и ова да ѝ го забранува. Но дали овој случај датира од периодот пред донесувањето на едиктот на Константин за епископските судови или потоа, не може да се каже, бидејќи нема доволно информации.

περὶ πάντων ὧν εἶπεν κατ'
ἐμοῦ ὕβρεων. |

ἐνέκλεισεν τοὺς ἐ[α]υτοῦ
δούλους καὶ τοὺς | ἐμοῦ ἅμα τῶν

За сите навреди коишто ги
кажа тој против мене.²¹

Тој ги заклучи неговите и
моите робови заедно со моите

²¹ Документот е преведен во Тошева (2020), под број 22.

τροφιμ[ω]ν μου καὶ τὸν
 προνοητὴν καὶ τὸν | υἱὸν αὐτοῦ
 ἐπὶ ὅλας ἐ[πτ]ὰ ἡμέρας εἰς τὰ
 κατάγια αὐτοῦ, | [5] τοὺς μὲν
 δούλους αὐτ[οῦ κ]αὶ τὴν ἐμὴν
 δούλην Ζωὴν ὑβρίσας |
 ἀποκτίνας αὐτοὺς τῶν π[λ]ηγῶν,
 καὶ πῦρ προσήνεγκεν ταῖς
 τροφίμαις μου γυμνώσας
 αὐ[τὰς] παντελῶς ἃ οὐ πο\ιοῦσι
 οἱ νόμοι, καὶ | λέγων τοῖς αὐτοῖς
 τροφίμοις ὅτι δότε πάντα τὰ
 αὐτῆς, καὶ εἶπαν | ὅτι οὐδὲν ἔχει
 παρ' ἡμῶν, τοῖς δὲ δούλοις λέγων
 μαστιγγομενοι ὅτι | [10] τί ἤρκεν
 ἐκ τῆς οἰκίας μου; βασανιζόμενοι
 οὖν εἶπαν ὅτι οὐδὲν | τῶν σῶν
 ἤρκεν ἀλλὰ σῶά ἐστιν πάντα τὰ
 σά. | ἀπήνητησεν δὲ αὐτῶ
 Ζω[ίλ]ος ὅτι καὶ τὸν τροφίμον
 αὐτοῦ ἐνέ|κλισεν, καὶ εἶπεν αὐτῶ
 ὅτ[ι] διὰ τὸν τροφίμόν σου ἦλθας
 ἢ διὰ τὴν | τοίαν ἦλθας λαλῆσαι
 ἐπάνω αὐτῆς; | [15] καὶ ὤμοσεν
 ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἐπισκόπων καὶ
 τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ | ὅτι
 ἀπεντεῦθεν οὐ μὴ κρούσω αὐτὴ
 πάσας μου τὰς κλεῖς καὶ ἐπέχω
 \καὶ τοῖς δούλοις/ | \αὐτοῦ
 ἐπίστευσεν καμοὶ οὐκ
 ἐπίστευσεν/ οὔτε ὑβρίζω αὐτὴν
 ἀπεντεῦθεν. καὶ γαμικὸν
 γέγονεν, καὶ μετὰ | τὰς
 συνθήκας ταύτας καὶ τοὺς
 ὄρκους ἔκρουψεν πάλιν ἐμὲ τὰς
 κλεῖς | εἰς ἐμέ. καὶ ἀπελθοῦσα
 [εἰ]ς τὸ κυριακὸν ἐν σαμβάθῳ,
 καὶ ἐποίησεν | [20] τὰς ἔξω θύρας

штитенички, неговиот управник
 и неговиот син, седум дена во
 неговиот подрум, ги
 повредуваше неговите робови и
 мојата робинка Зоја, тепајќи ги
 на мртво со удари, а на моите
 штитенички им принесувал
 огин додека биле целосно голи,
 што е спротивно на законите. На
 моите штитенички им рекол
 „Дајте сè што е нејзино.“, а тие
 му рекле „Немаме ништо
 нејзино.“ На слугите, пак,
 коишто ги искампшикувал, им
 рекол: „Што зеде од мојата
 куќа?“ А тие измачувани му
 рекле: „Ништо не зеде, но сиот
 твој имот е безбеден.“ Му дојде
 Зоил, бидејќи го заклучи
 неговиот штитеник, па овој му
 рече [на Зоил]: „Дали дојде
 заради својот штитеник или
 дојде да зборуваш од име на
 таква жена?“

Се заколна во присуство на
 епископите и на неговите браќа,
 „Отсега понатаму нема да ги
 кријам од неа сите мои
 клучеви“; тој им веруваше на
 своите слуги, а мене не, „ниту ќе
 ја навредувам неа отсега
 понатаму“. Откако направивме
 брачен договор, тој и покрај
 договорот и заколнувањата,
 повторно ги криеше клучевите
 од мене. А кога отидов во црква
 на Сабат, тој ми ги затвори

αὐτοῦ ἐνκλισθῆναι ἐπάνω μου λέγων ὅτι διὰ τί ἀπῆλ|θας εἰς τὸ κυριακόν; καὶ πολλὰ ἀσελήματα λέγων εἰς πρόσωπόν | μου καὶ διὰ τῆς ῥίνος αὐτοῦ], καὶ περὶ σίτου (ἀρτάβας) ρ τοῦ δημοσίου τοῦ | ὀνόματός μου μηδὲν δεδωκώς μηδὲ ἀρτάβ(ην) μίαν . ἐνέκλεισεν δὲ | τοὺς τόμους κρατήσας αὐτ[ο]ῦς ὅτι δότε τὴν τιμὴν τῶν (ἀρταβῶν) ρ, μηδὲν | [25] δεδω[κώς] ὡς προεῖπον. καὶ εἶπεν τοῖς δούλοις αὐτοῦ ὅτι δότε συμμα|χους ἵνα καὶ αὐτὴν ἐνκλείσωσι. καὶ ἐκρατήθη Χωοῦς ὁ βοηθὸς αὐτοῦ | εἰς τὸ δημόσιον καὶ παρέσχεν αὐτῷ Εὐθάλαμος ἐνέχυρον καὶ οὐκ ἤρκεσθη. | ἦρκα καγὼ ἄλλο μικρὸν καὶ παρέσχον τῷ αὐτῷ Χωοῦτι. ἀπαντησας δὲ | αὐτῷ εἰς Ἀντινόου ἔχουσα τὸ πρὸς βαλανιόν μου μεθ' ὧν ἔχω κοσμαρι- | [30] δίων, καὶ εἶπέν μοι ὅτι εἴ τι ἔχεις μετ' ἐσοῦ αἴρω αὐτὰ δι' ὃ δέδωκες τῷ | βοηθῷ μου Χωοῦτι ἐνέχυρον διὰ τὰ δημόσια αὐτοῦ. μαρτυρήσαι δὲ | περὶ τούτων πάντων ἢ μήτηρ αὐτοῦ. καὶ περὶ Ἀνίλλας τῆς δούλης | αὐτοῦ ἔμεινεν θλίβων τὴν ψυχὴν μου καὶ ἐν τῇ Ἀντινόου καὶ ἐνταῦθα | ὅτι ἐκβαλε τὴν δούλην ταύτην ἐπειδὴ αὐτὴ οἶδεν ὅσα κέκτηται, ἴσως | [35] θέλων μοι καταπλέξαι \ καὶ/ ταύτη τῇ προφάσει ἄραι εἴ τι ἔχω· καγὼ οὐκ | ἠνεσχόμεν ἐκβαλεῖν αὐτήν.

надворешните врати и ми рече: „Зошто отиде на црква?“ И ми зборувавше многу пцости во лице и низ неговиот нос. За жито имав долг на мое име 100 артаби кон државата, за кој тој не даде ниту една артаба. Ги присвои книгите и ги заклучи и ми рече: „Да ја платиш цената од 100 артаби“, а самиот ништо не даде, како што реков. На своите слути им рече: „Најдете помошници за да ја заклучиме и неа.“

Хоут, неговиот помошник, беше задржан во затвор и Евталм даде сигурност за него што не беше доволно. Јас зедев уште малку [пари] и ги дадов за тој Хоут. Го сретнав [маж ми] во Антиноополис и го имав со себе приборот за во бања, а тој ми рече дека ќе ми земе сè што имам со себе, заради она што сум му го дала на Хоут како помош, за неговиот долг кон државата. За сето ова ќе посведочи мајка му. Исто така, продолжи да ми ја измачува душата со Анила, неговата слугинка, и во Антиноополис и овде и ми рече: „Исфрли ја оваа слугинка, бидејќи таа знае колку поседува,“ веројатно сакајќи да ме вовлече и со овој изговор да ми земе ако имам нешто. Јас не се согласив да ја исфрлам. Тој

καὶ ἔμεινεν λέγων ὅτι μετὰ
μηναν ἢ λαμβάνω πολιτ\ικ\ήν
ἐμαυτῶ. ταῦτα δὲ οἶδεν ὁ θεός).

продолжи да ми зборува „За
еден месец ќе си земам
љубовница“. Бог знае дека е
така.

2.2. Писмо до епископот (SB IV 7449, V в. н. е.)

Еден век подоцна, Аврелија Нона од селото Спагија, во номата Оксиринхит, каде главен град (метропола) е Оксиринх, му упатува официјално писмо на епископот во Оксиринх, составено кај селскиот нотар (γραμματεύς) со итно барање:

τῶ ἀγιωτάτῳ καὶ
[εὐσε]β(εστάτῳ) ἄπα Θεοδώρῳ
ἐπισκ(όπῳ) τῆς λαμπρᾶς καὶ
λαμ[προ]τάτης Ὀξυρυχιτῶν
πόλεως παρὰ Αὐρηλίας Νόννα[ς]
ἀπὸ κώμ(ης) Σπανίας τοῦ
Ὀξυρυχ(ίτου) νομοῦ. Ἀλύπιος
μονάζων ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς
ἡμέτερας [5] κώμης ἀδελφιδοῦ[ς]
ἡμέτερος τυγχάνων τὴν ἐμὴν
θυγατέρα μικκῆ<ν> ἠθέλησεν
δοῦναι Ἀπαείωνι συγγενεῖ πάλιν
ἡμέτερῳ. τοῦτο δὲ ποιῆσαι
ἐσπούδασαν <οῖ> ἡμέτερα
πράγματα ἔχοντες καὶ μὴ
θέλοντες, ταῦτά μοι
ἀποκαταστήσαι.

ἐπὶ τοίνυν Θε . . ἡ μου
θυγάτηρ ἐκείνῳ <οῦ(?)> βούλεται
συνά- [10] πτεσθαι, π[αρὰ] τὸ

До најсветиот и најпобожен
апа²² Теодор, епископ на
славниот и најславен град
Оксиринх, од Аврелија Нона од
селото Спанија, од номата
Оксиринхит. Алипиј, кој е
монах, потекнува од нашето
село, и ми е внук од сестра,
посака да му ја даде мојата
малолетна²³ (?) ќерка за жена на
Апајон, исто така наш роднина.
Тоа побрзаа да го остварат и
оние што го управуваат нашиот
имот (*tutores muliebris?*), кои не
сакаат да ми го вратат [имотот].

Бидејќи [...] мојата ќерка не
сака да се омажи за него,
монахот, дејствувајќи спротивно
на својата мантија, ми нанесе
удари, ми ја искина облеката и

²² Апа (ἄπα) е верзија на арамејскиот назив аба, за татко, т.е. за свештеник со висока функција во црковната хиерархија. Во грчкото говорно подрачје се усвојуваат паралелно πατήρ (отец) и παπᾶς (деминутив од првото, кое во нашиот јазик е усвоено како *поп*) со истото значење како апа.

²³ Според Bell (1924) овој збор *μικκῆ* покажува дека ќерката на Нона е малолетна ἀφῆλιξ.

σχῆμ[α] δὲ διαπραττόμενος ὁ
μονάζων πληγὰς μοι ἐπήγαγεν
καὶ τὴν ἐσθῆτά μου διέρηξεν καὶ
ἀχρίαν ἀπέδιξεν, τούτου [χάρ]ις.
παρακαλῶ σου τὴν ἀγιοσύνην
κατελεῆσαί με καὶ κελεῦσαι
αὐτὸν ἐνεχθῆναι καὶ τύπον με
δέχεσθαι τὸν τῆ σῆ ἀγιοσύνη [15]
παριστάμενον, ἀγιώτατε
ἐπίσκοπε κύριε.

† Αὐρ[η]λί[α Νόννα
ἐπιδ]έδωκα.

Она што недостасува во ова барање е датумот, кој се наведува на почетокот од секој официјален документ составен од нотар; тоа може да биде годината на владеењето на императорот (на пример, ἔτους τοῦ κυρίου...), годината на конзулатот (ὕπατείας τοῦ δεσπότου ἡμῶν...). Вообичаен начин на започнување на суштинскиот дел од договорот или на самиот договор во Птолемајски и Римски Египет е ἀγαθῆ τύχη, формула што е прифатена уште во хеленизмот и посведочена на епиграфските споменици. Во договорите од христијанскиот период оваа формула отсутува, но кон крајот на VI и особено во VII век во Византија е забележано дека речиси сите договори започнуваат со ἐν ὀνόματι θεοῦ и датирањето е според годината на владеење на императорот – βασιλεία. Недостигот на ваков тип информација упатува на неформалност. Дури и во птолемајскиот период, една жена што се жали на физичка навреда сторена врз неа упатува барање до кралот, а на крајот од ова барање, кое е пишувано како хирограф, нотарот пишува датум (*P. Enetux.* 82). Нотарот кај кого Нона составува хирограф не го официјализира со датум и вообичаена формула; можеби ова е така бидејќи барањето не е упатено до државен службеник, туку до црковно лице, макар што е посведочено дека црквата го регистрира текот на ваквите спорови на начин сличен како државните магистрати во хипомнематизмите. Изразот ἐπιδέδωκα („поднесов *барање*, пријавив“), пак, на крајот од текстот, покажува дека ова е тип на документ

ми ја направи безвредна, па поради тоа ја молам вашата светост да се сожالي над мене и да заповеда него да го донесат пред вас, а јас ќе ја прифатам правната одлука²⁴ што ќе ја донесе вашата светост, најсвет господине епископе.

[Втора рака] † Јас Аврелија
Нона го поднесов барањето.

²⁴ Τύπος има значење на пресуда или правна одлука во овој контекст.

Барање, упатено некому τῷ (официјално лице). Имено, ἐπιδέδωκα секогаш го има во барања што се поднесуваат до државни службеници, така што не се работи за приватно писмо.

Овде е пренебрегното најважното правило за арбитража: да се согласат двете страни за избор на епископскиот суд. Епископот нема право да доведува приватно лице пред суд со кој самиот заседава, но секако има право да ги принуди црковните лица и монасите, на начин како што приватните лица се принудени од државните службеници со коерцивна моќ, да се појават на сослушување. Сепак, епископот Теодор, кому му се обраќа Аврелија Нона, дури и да му бил надреден на монахот Алипиј, не е обврзан да интервенира бидејќи ова не е случај за црковна дисциплина. Монахот се замешал во секуларна работа, и тоа во приватна, семејна работа, веројатно за да спречи имотот на жената (очигледно вдовица) да отиде надвор од семејството, така што ја принудувал таа да си ја даде ќерката за жена на некојси роднина, за чиј степен на сродство не се знае ништо²⁵. Бел (Bell 1924, 140), кој го расчитува токму овој папирус, смета дека монахот можеби е татор на девојката; тој веројатно мисли на татор за малолетници, а не татор што им се поставува на жените. Но дури и да е татор, монахот во таква улога не смее да ја ветува ниту да ја дава во брак, како што покажува правната теорија²⁶. Методот на монахот за наметнување на својата волја бил навистина суров, но така ја злоупотребил својата мантија (σχημα), како што вели Нона. Сметал дека има авторитет да го бара тоа поради своето звање. Вакви случаи на насилство што претходат временски, но меѓу граѓани, се решаваат само на граѓански судови. Нона прави исклучок веројатно поради звањето

²⁵ Доколку степенот на сродство претставувал правна пречка за склучување брак, веројатно е дека Аврелија Нона ќе го наведеше тоа во барањето, бидејќи ниту црквата, а ниту законот толерирал блискородни бракови.

²⁶ Ова правило е наведено во *Дигести* 23.2.20.: „ПАУЛ, Коментари за говорот на божествениот Север и Комод, единствена книга: Треба да се знае дека не е должност на таторот да се грижи дали штитеничката ќе се омажи или не, бидејќи неговата должност се состои во управување на деловните работи. Така, Север и Антонин пропишаа со овие зборови: 'Должноста на таторот се однесува на управување [со имотот] на штитеничката; но штитеничката може да се мажи според своја одлука'."

на нејзиниот роднина, но тоа истовремено покажува колку бил голем авторитетот на епископот како арбитер во приватни спорови меѓу христијанското население. Процесот, според тоа, е едностран, но правото на епископот да им суди на монасите и на црковните лица е веќе востановено и во канонскиот и во граѓанскиот закон. Епископот секако имал право да го дисциплинира монахот, доколку бил вмешан во црковни спорови или спорови со луѓе од црквата или од монашкиот ред. Ова право на епископите се легализира 150 години пред да биде напишано писмото на Аврелија Нона, за време на владеењето на Константин I.

Откако Константин I им дава легитимитет на епископските судови, интегрирајќи ги во римското право како еден вид арбитражни судови, тој ја прави епископската јурисдикција од маргинална во речиси рамноправна со јурисдикцијата на државните судови. Во годините што следуваат, на светите синоди што ги организира црквата, арбитражните епископски судови се уредуваат со канони – црковни закони. Во 397 година, на Синодот во Картагина е донесен, на пример, канонот број 5 со кој се забранува судење на црковно лице на државен суд, и тоа е мерка што се усвојува и во државното законодавство, како што беше наведено погоре, па повторно е утврдено во Новела 76 на Јустинијан. Истиот канон е возобновен во 451 г., а имено дека црковните лица може да се жалат само до епископите²⁷. Дидаскалиите покажуваат дека постапките што се воделе во овие судови биле организирани според правилник: прво се изнесувале проблемите пред епископот, кој ги сослушува и двете страни во придружба на црковни службеници (ἀδελφοί) со беспрекорен углед. Обвинетиот имал право да се брани и се сметал за невин додека не се докаже спротивното. За да се прогласи обвинетото лице за виновно, нужно било да има минимум два сведока, но од епископот се очекувало, освен што ќе покаже праведност во одлуката како судија, да покаже и христијанска

²⁷ Наведено според Keenan et al. (2014), 520.

милост²⁸. Помирувањето е очекуваниот исход во ваквите парници, а не казна за едното лице. Впрочем, затоа во латинската терминологија се користи *arbitrium ex compromisso*, затоа што арбитражата подразбира правење компромис.

Да се вратиме на случаите претставени погоре. Зошто Аврелија Нона во втората половина на петтиот век не го тужи монахот на граѓански суд, кога веќе се работи за секуларна работа? Таа е вдовица, незаштитена жена, која дури ни својот имот не го раководи сама, а врз таквите жени се регистрирани бројни случаи на насилството во папирусите; сите тие жени си ја бараат правдата кај државните службеници со јурisdикција. Случајот со Нона е уникатен зашто не е посведочен друг таков случај пред епископски суд, а освен тоа таа бара епископска аудиенција и покрај тоа што не се знае дали другата страна се согласила. Веројатно не се согласила. Но, исклучокот очигледно е направен зашто се работи за монах, за кој е нужно да се појави пред епископот. Од друга страна, изборот на епископот за помош во оваа работа покажува две нешта: колкава доверба имале како духовни водачи меѓу христијанското население и каков исход бара подносителот на барањето, а тоа е помирување, а не отштета. Во случаи со физичко насилство се бара отштета и заштита, а Нона не може да бара отштета од монахот. Може само да бара да биде спречен понатаму да ја напаѓа и да ѝ врши притисок, или евентуално казна што би се спровела во рамките на религиозната институција.

Помирувањето очигледно не успеало во случајот на првата жена што се жали од насилната природа на својот сопруг. Таа веќе имала искуство со епископскиот суд на кој присуствувале двајцата сопружници, но насилството продолжило, така што таа ја пишува

²⁸ Во тоа е главната разлика меѓу законите на Август и законите донесени за време на христијанските императори, а особено Јустинијан. Како пример може да се наведе Законот за прељуба, кој во времето на Август е правна причина за развод на бракот, а обвинетиот губи право на брак; сопругот чија жена е обвинета за прељуба треба веднаш да се разведе од неа, инаку ќе биде обвинет за подведување. Во времето на Јустинијан, прељубницата се рехабилитира во манастир две години, а потоа се охрабрува мажот да ја прими назад, т.е. да ѝ прости, бидејќи таа имала време да ги смени своите начини во манастирот (Новела 134).

изјавата што е зачувана денес, која можеби се однесува на граѓански суд. Имено, и самата изјава дека нивниот брак е регистриран, што подразбира потпишување брачен договор, кој содржи клаузула и за насилство.

Овие два случаи се *sui generis*, но преку таквите случаи може да се дополни сликата и за епископските судови и за начинот на кој заштитените и незаштитените жени се справувале со физичко насилство во доцната империја. Секако дека сликата не е целосна, затоа што не се знае како се справувале и дали воопшто имале средства за справување со насилството оние жени што биле на маргините на општеството.

Библиографија

Заколот на дванаесет таблици, предговор, превод од латински, белешки и коментари, Даниела Тошева, Меѓународен Славјански Универзитет, Свети Николе, 2018.

Тошева, Даниела. (2020), *Положбата на жените во антиката: Правни папируси од Птолемајски и Римски Египет*, Институт за култура и уметност при МСУ, Свети Николе.

Corpus iuris civilis, volumen secundum (1906), *Codex Iustinianus*, Paulus Kruger, Berolini.

Corpus iuris civilis, volumen tertium (1959), *Novellae Iustiniani*, recognovit, Rudolfus Schoel, Berolini.

Legis Duodecim Tabularum Reliquiae, edidit, constituit prolegomena addidit Rudolfus Schoell, Lipsiae, 1866.

Papyri info, достапно на: <http://papyri.info/ddbdp/sb;4;7449> (Пристапено на: 10.10.2020).

Remains of Old Latin III: Lucilius, The Twelve Tables, edited and translated by E. H. Warmington, William Heinemann Ltd. – Harvard University Press, London – Cambridge, MA, 1938.

Roman statutes, vols. I–II, ed. by M. H. Crawford, Institute of Classical Studies, School of Advanced Studies, University of London, 1996.

The Oxyrhynchus Papyri, vol. VI, Bernard P., Grenfell, Arthur S., Hunt, (eds., transl.), Oxford, London, 1908.

The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions, a translation with commentary of all the source material of Roman law by Clyde Pharr, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1952.

The Twelve Tables, transl. by P. R. Coleman-Norton, Princeton University, Department of Classics, Princeton, New Jersey, 1952.

Theodosiani libri XVI cum constitutionibus sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes, vols. I–II, ed. Th. Mommsen et P. Meyer, Berolini, 1905.

Bagnall, Roger S. (1989), 'Official and Private Violence in Roman Egypt', *The Bulletin of the American Society of Papyrologists* 26. 3/4, 201–216.

Bell, H. I. (1924), 'The episcopalis audientia in Byzantine Egypt', *Byzantion* 1, 139–144.

Bryen, Ari Z. (2013), *Violence in Roman Egypt: A Study in Legal Interpretation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Buchholz, Matias (2015), *Römisches Recht auf Griechisch: Prolegomena zu einer linguistischen Untersuchung der Zusammensetzung und Semantik des byzantinischen prozessrechtlichen Wortschatzes Wird mit Genehmigung der Humanistischen Fakultät der Universität Helsinki am 17*, Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.

Keenan, James G., Manning, J. G., Yiftach-Firanko, Uri. (eds.) (2014), *Law and Legal Practice in Egypt from Alexander to the Arab Conquest: A Selection of Papyrological Sources in Translation, with Introductions and Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge.

Pestman, P. W. (1994), *The New Papyrological Primer*, second edition, revised, E.J. Brill, Leiden.

Piegdoń, Maciej (2018), 'Roman Arbitration in the Greek Oikoumene in the Third-Second Century BCE: Some Observations', *Electrum*, 25, 27–46.

The Bishop as an Arbiter in the Late Roman Empire

SUMMARY

Daniela Tosheva

International Slavic University "G. R. Derzhavin",
Sveti Nikole – Bitola

toshevadaniela@gmail.com
daniela.tosheva@msu.edu.mk

During the Dominate, the practice of the bishop being an arbiter in private disputes was legalized, not only between ecclesiastics and monks, but also among the civilian population. This practice is evident in many papyri from the 4th century onwards; also this practice is confirmed in the legal theory, starting from the time of Constantine I until Justinian I. It is an obvious fact that the Christian religion had greatly changed the legal practice, which referred not only to the action law, but also to the documentary practice. Despite the bishop's popularity as an arbiter, it is noteworthy that the reports of violence are insignificant in the *arbitria episcopalia*, in comparison to the public *iudicia*. The task of this paper is to show why these reports of violence are rare in the episcopal courts, by illustrating the institution of *arbiter* and *arbitrium* in antiquity and analyzing two specific cases where the violence on women is reported.

Keywords: arbiter, arbitration, bishop, mediation, legal papyri, Novels, Theodosian Codex, Justinian.